
Науково-технологічна політика

Ю.Ф. Шкворець

Координація фундаментальних досліджень в Україні у 70—80-х роках минулого сторіччя

Розглянуто досвід координації фундаментальних досліджень в Україні в 70—80-х роках ХХ сторіччя, зокрема діяльність Республіканської ради з координації наукових досліджень в галузі природничих і суспільних наук, Президії АН УРСР, проблемних наукових рад з консолідації потенціалу академічної, вузівської і галузевої науки на реалізацію основних напрямів і програм наукових досліджень.

В умовах переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку істотно підвищується роль взаємодії академічної, вузівської та галузевої науки. Складний, комплексний характер сучасних науково-технологічних проблем потребує поглиблення інтеграції суспільних, природничих і технічних наук, посилення міждисциплінарної і міжгалузевої спрямованості наукового пошуку, оскільки зростає роль координації наукових досліджень і фундаментальних, зокрема. У зв'язку з цим, на нашу думку, може бути корисним досвід координації фундаментальних досліджень в Україні у 70—80-х роках ХХ сторіччя.

Активізації цієї важливої функції сприяло створення у 1977 р. за рішенням директивних органів Республіканської ради з координації наукових досліджень в галузі природничих і суспільних наук (далі — Рада) на чолі з президентом АН УРСР.

До складу Ради увійшли видатні вчені, керівники Держплану, міністерств і відомств. Була сформована президія Ради і три секції. Організаційне забезпечення діяльності Ради здійснював сектор з координації наукових досліджень в галузі при-

родничих і суспільних наук науково-організаційного відділу Президії АН УРСР.

Згідно із затвердженим урядом Положенням про Раду, крім керівництва науковими радами АН УРСР, було передбачено ряд функцій і прав, які не дублювалися в діяльності Академії наук. Це, зокрема, визначення перспектив розвитку досліджень в галузі природничих і суспільних наук в міністерствах і відомствах, заслуховування звітів їх керівників про стан вказаних досліджень, оцінка їх результатів, участь в підготовці Держпланом УРСР пропозицій про виділення додаткових коштів для забезпечення виконання фундаментальних досліджень, подання в Держплан УРСР пропозицій про припинення фінансування малоактуальних робіт, підготовка висновків з питань створення, реорганізації чи ліквідації науково-дослідних установ міністерств і відомств УРСР тощо.

Основна діяльність Ради, її президії, секцій і апарату була спрямована на роботу з міністерствами і відомствами та проблемними науковими радами, що сприяло підвищенню ролі Академії наук в розвитку і координації фундаментальних досліджень в цілому в республіці.

На засіданнях Ради, її президії, що проходили регулярно, у 1997—1982 рр. були заслухані звіти керівників 10 міністерств і відомств, з яких прийнято відповідні рішення, затверджено 7 комплексних наукових програм і 13 перспективних планів комплексних досліджень до 1985—1990 рр. У виконанні програм фундаментальних досліджень з розширення енергетичної бази Української ССР, біофізики, механіки твердого тіла, що деформується, створення нових полімерних і композиційних матеріалів й інших, крім академічних інститутів, активно брали участь вузи, галузеві організації.

У 1981 р. Рада затвердила Основні напрямки наукових досліджень в галузі природничих і суспільних наук в Українській РСР на 1981—1990 рр. Цей документ став першим досвідом довгострокового планування фундаментальних досліджень в республіці. До розробки понад 70 найважливіших напрямків і більш ніж 300 наукових проблем було залучено наукові установи і вузи 30 республіканських і союзних міністерств і відомств. Біля 80% проблем передбачалось розробляти на міжвідомчих засадах, коли кожна з них досліджувалась науковими установами та вузами 3—4 міністерств і відомств.

Особливу увагу було приділено залученню наукового потенціалу вузів до виконання комплексних досліджень, зокрема до вирішення 85% проблем в галузі фізико-технічних і математичних наук, понад 60% в галузі хіміко-технологічних, біологічних і суспільних. Звіти керівників Мінвузу УРСР з окремих проблем тричі заслуховувались на засіданнях Ради і неодноразово на засіданнях її секцій.

В Основних напрямках... по кожній проблемі були визначені міністерства і відомства республіки, відповідальні за її вирішення, а також конкретні виконавці та співвиконавці. Таким чином, Основні напрямки... стали головним орієнтиром для формування республіканського п'ятирічного плану досліджень з природничих і суспільних наук на одинадцять п'я-

тирічку. У його реалізації, крім Академії наук УРСР, брали участь наукові установи і вузи 8 міністерств і відомств УРСР. Зокрема, розділ плану щодо найважливіших економічних проблем містив тематику більш ніж 200 наукових установ АН, Держплану, Мінвузу УРСР, республіканських і союзних галузевих міністерств і відомств.

Якісно поліпшилися механізм узгодження п'ятирічних і річних планів досліджень з природничих і суспільних наук міністерств і відомств республіки, планування найважливішої тематики. Практика узгодження планів через міністерства і секції Ради дозволила зменшити кількість випадкових тем, що не відповідали основним напрямкам діяльності тієї або іншої наукової установи, як це мало місце при безпосередньому узгодженні та координації тематики науковими установами і вузами з відповідними проблемними радами АН УРСР.

Цілеспрямована і систематична робота Ради, її секцій із міністерствами і відомствами, вузами, галузевими науково-дослідними інститутами привела до поліпшення міжвідомчої і внутрішньовідомчої координації фундаментальних досліджень у республіці, укрупнення й упорядкування тематики, організації комплексних досліджень. Так, якщо в 1977 р. Міністерство освіти УРСР направляло на узгодження в Президію АН УРСР набір нескоординованих планів 30 педінститутів, що включали понад 3000 дрібних тем, виконуваних за планами вузів, кафедр та індивідуальними планами, то вже в 1980 р. при узгодженні проекту плану на одинадцять п'ятирічку міністерство представило 55 укрупнених тем, передбачених проектом відомчого плану. До виконання окремих тем міністерством було залучено до 16 педінститутів.

Фактично в республіці склався другий, більш високий відомчий рівень координації планів з природничих і суспільних наук. В умовах, коли до тематики висувалися підвищені вимоги, розширилося представництво міністерств і відомств

УРСР у виконанні завдань республіканського плану найважливіших робіт в галузі природничих і суспільних наук. У 1981—1985 рр. поряд з АН УРСР найважливіші роботи виконували установи 14 міністерств і відомств УРСР, у тому числі Мінвузу, Міносвіти, Держплану, Міншляхбуду, ВАСГНІЛ, тоді як у плані на 1977 р. був представлений тільки Мінвуз УРСР.

Постійну, цілеспрямовану роботу вела Рада, її секції та апарат з керівництва проблемними науковими радами. Була перевірена діяльність всіх наукових рад АН УРСР, на засіданнях Ради, її президії і секцій було заслухано звіти і доповіді понад 20 керівників рад, що дозволило виявити ряд нових ефективних форм роботи кращих рад і рекомендувати їх до використання іншими науковими радами.

До них, на нашу думку, можна віднести:

- ◆ створення територіальних секцій в наукових центрах АН УРСР і організацію постійно діючих наукових семінарів у великих містах республіки;
- ◆ перспективне планування тематики дисертаційних робіт;
- ◆ проведення виїзних засідань рад і їх бюро у великих наукових і вузівських центрах;
- ◆ підготовку щорічних оглядів найважливіших результатів, отриманих з проблеми, координаційними організаціями;
- ◆ здійснення спільних заходів з науковими радами АН СРСР із суміжних проблем і відповідними секціями Науково-технічної ради Мінвузу УРСР;
- ◆ підготовку на предплановій стадії адресних рекомендацій для наукових установ, що координуються, за напрямками і тематикою досліджень;
- ◆ системний підхід до організації комплексних досліджень за участі великої кількості співвиконавців за єдиними методиками і ін.

Проблемні ради активно залучались до підготовки питань на розгляд Рес-

публіканської ради з координації наукових досліджень в галузі природничих і суспільних наук, її секцій, перевірки діяльності галузевих наукових установ і вузів, погодження їх річних і п'ятирічних планів наукових досліджень. Більшість із 35 тимчасових комісій Ради з підготовки різних питань очолювали керівники проблемних рад.

Апаратом Ради регулярно проводились семінари з обміну досвідом роботи вчених секретарів проблемних рад на базі кращих з них. Зокрема, ефективну міжвідомчу координацію здійснювала Наукова рада з проблеми «Кібернетика», що об'єднувала зусилля практично всіх наукових установ і провідних учених республіки в цій галузі науки. У складі ради були представники 36 організацій, 12 міністерств і відомств. Координаційний план з проблеми на 1981—1985 рр. включав більш ніж 180 комплексних завдань, виконуваних 70 організаціями, у тому числі 13 академічними, 29 галузевими інститутами і 28 вузами республіки. Радою була створена розгалужена мережа територіальних і проблемних секцій і філій, наукових семінарів. Це 16 секцій з усіх найважливіших напрямків проблеми і 6 територіальних філій в наукових центрах Академії наук. У 16 містах УРСР регулярно працювало понад 200 наукових семінарів, що були практично низовими осередками координаційної роботи на місцях. Крім наукових доповідей і повідомлень, семінари заслуховували звіти керівників тем, що координувалися, вносили пропозиції щодо впровадження їх результатів у практику, обговорювали перспективну тематику майбутніх дисертаційних робіт. Практикувалися об'єднані засідання декількох семінарів, на яких обговорювалися питання координації комплексних досліджень.

Тісний контакт в галузі координаційної і науково-організаційної роботи було налагоджено радою з кібернетики з Мінвузом республіки, наукові дослі-

дження з якої проводились більш ніж у двадцятьох вузах. У той же час навіть при настільки великому розмаху робіт із кібернетики в Мінвузі Академія наук УРСР не тільки не втратила лідируючого положення в галузі розвитку фундаментальних досліджень з цієї проблеми, але ще більш зміцнила свою головну роль. Наукова рада АН УРСР з проблеми «Кібернетика» із великою вимогливістю розглядала тематику, запропоновану вузами, для включення в плани досліджень; відхиляла малоактуальні теми або теми, що дублювалися. Республіканська рада рекомендувала поширити на інші проблемні ради практику щорічного вибіркового заслуховування на засіданнях бюро ради з проблеми «Кібернетика» доповідей завідуючих кафедрами вузів про плановані ними роботи. Важливим і корисним для цілеспрямованої і скоординованої підготовки наукових кадрів з проблеми був схвалений рішенням ВАК СРСР досвід роботи цієї ради з перспективного планування тематики майбутніх дисертаційних робіт і розгляду вже виконаних робіт.

Керівництво Інституту кібернетики як базової організації систематично допомагало науковій раді в її координаційній роботі, тоді як результати діяльності ради сприяли успішному виконанню покладених на інститут функцій. Ефективність діяльності наукових рад, що є громадськими організаціями, істотно підвищується при таких тісних контактах із головними інститутами.

Республіканська рада схвалила також досвід ряду рад, зокрема з проблеми «Народногосподарське планування й ефективність суспільного виробництва» щодо розробки і розсилання установам, що координувалися, адресних пропозицій стосовно напрямків досліджень до початку планованого періоду. Це дозволяло науковим радам активно брати участь у формуванні тематики науково-дослідних робіт установ, що координувалися, на основі аналізу їх на-

укового потенціалу за рекомендацією Республіканської ради. Президія АН УРСР узагальнила досвід цієї ради і усі наукові ради були зобов'язані не пізніше ніж за півтора року до початку чергової п'ятирічки направляти координуваним установам адресні рекомендації.

При координації окремих питань із суміжних проблем виявленню й усуненню можливого паралелізму і дублювання служило проведення спільних засідань проблемних рад. Таку роботу регулярно проводили наукові ради з проблем «Оптимальне планування і управління народним господарством», «Кібернетика».

У ці роки поліпшили свою координаційну діяльність наукові ради АН УРСР. Ряд наукових рад, зокрема «Фізика плазми», «Теплотехнологія», «Полімерні композиційні матеріали», «Біологічна фізика», «Біоорганічна хімія» та інші, організували виконання досліджень з проблеми в рамках комплексних наукових програм.

Цілеспрямована організаторська робота з проблемними радами дозволила істотно активізувати їх діяльність, підвищити ефективність координації фундаментальних досліджень. Водночас в процесі регулярної роботи з науковими радами АН УРСР була виявлена низка проблемних питань.

Можна також навести ряд інших конкретних прикладів результативності діяльності Республіканської ради. На жаль, в процесі кампанії зі скорочення в колишньому СРСР органів, що працювали на громадських засадах, у 1983 р. Республіканська рада була, на нашу думку, необгрунтовано ліквідована, що призвело до зниження рівня координації науки в Україні.

Лише на початку 2001 р. згідно з постановою уряду була утворена Міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень, але зі значно меншими повноваженнями і нижчим рівнем представництва, ніж колишня Рес-

публіканська рада з координації наукових досліджень в галузі природничих і суспільних наук.

Вважаємо, що досвід її функціонування необхідно повною мірою використати в діяльності Міжвідомчої ради.

Одержано 22.09.2006

Ю.Ф. Шкворець

Координация фундаментальных исследований в Украине в 70—80-е годы прошедшего столетия

Рассмотрен опыт координации фундаментальных исследований в Украине в 70—80-е годы XX столетия, в частности деятельность Республиканского совета по координации научных исследований в области естественных и общественных наук, Президиума АН УССР, проблемных научных советов по консолидации потенциала академической, вузовской и отраслевой науки на реализации основных направлений и программ научных исследований.